

УДК 316.354:629.33

Протестний рух у публічному просторі міста – теоретичне обґрунтування часово-просторового аналітичного підходу

М.В. ГРИЩЕНКО

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: mary.v.g.my@gmail.com

Авторське резюме

Автор статті представляє системний підхід до розгляду протестного руху з використанням практики «окупації публічного простору» відповідно до його міського (часово-просторового) виміру. Спираючись на теорію суспільних рухів я розглядаю ключові риси та функції сучасних суспільних рухів та протестних акцій, як основної стратегії презентації руху. Окрема увага в статті приділяється розгляду протестної практики «окупації публічного простору міста», передумов виникнення та ключових підходів до їх аналізу. Спираючись на теоретичні розробки, автор обґрунтовує необхідність враховувати саме часово-просторовий контекст під час аналізу таких протестних акцій у міському просторі. На основі попереднього аналізу було розроблено послідовну систему емпіричних характеристик, що підлягають аналізу під час розгляду сучасної протестної акції в її просторово-часовому вимірі. Аналіз передбачає розгляд протесту відповідно до 3 рівнів – морфологічного, символічного та комунікативно-процесуального. Таким чином, автор пропонує аналітичну схему, що забезпечує ґрунтовний аналіз процесу розгортання сучасного суспільного руху в публічному просторі міста із урахуванням його соціокультурного, часового та просторового контексту.

Ключові слова: суспільний рух, публічний простір міста, політичний протест, «окупація міського простору», право на місто.

Protest movement in urban public space – theoretical basis of the time-spatial analytical frameworks

M. V. GRYSHCENKO

T. Shevchenko national university of Kiev, Kiev, Ukraine, E-mail: mary.v.g.my@gmail.com

Abstract

The systematic analytical approach to the protest movement using the practice of «the public space occupation» according to its urban (time-spatial) dimension is presented in the paper. Based on the theory of new social movements, I consider the key features and functions of contemporary social movements and protests, as the main strategy of the movement presentations. Special attention is paid to the consideration on the protest practice of «the urban public space occupation», and the on the key theoretical and empirical approaches to its analysis. Based on theoretical developments, author justifies the need to consider on the time-spatial context in the analysis of such protests in the urban space. Based on the previous theoretical analysis the system of the empirical characteristics to consideration during the analysis of modern protests in its space-time dimension was developed. The analysis involves consideration of the protest according to the three levels – morphological, symbolic and communicative-procedurals levels. Thus, the author suggests the analytical scheme, which provides a detailed analysis of the contemporary social movement deployment in the public space of the city with regard to its socio-cultural, temporal and spatial context.

Keywords: social movement, urban public space, political protest, «Occupy» urban space movement, right to the city.

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає кардинальні культурні, соціальні та політичні трансформації. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, від модерних до постмодерних цінностей викликав і зміни в політичному житті суспільства, а особливо на зміну практик політичного представництва соціальних груп. Так, дедалі більшого значення отримують неформальні, неінституційні засоби залучення соціальних акторів до політичного життя. Розвиток нових форм політичної участі супроводжується зниженням значення традиційних форм представницької демократії. Одночасно активізація суспільних рухів та інших неформальних форм політичної участі пов'язана із неспро-

можністю традиційних державних інститутів вирішувати соціальні проблеми з одного боку, та зниженням можливості громадян вплинути на процес прийняття політичних та суспільних рішень з іншого. Так, віддзеркалюючи суспільно-політичні настрої соціальних груп та окремих громадян, суспільні рухи, використовуючи практики прямої дії, стають важливим важелем впливу на політику. Серед таких практик реалізації прямої демократії дедалі більшого світового розповсюдження набувають практики «окупації вулиці» («Occupy movement») з метою суспільно-політичного протесту. За останні 10 років протести із використанням стратегії окупації публічного простору міста набули широкого розповсюджен-

© М.В. Грищенко, 2015

ня, подібні акції мали місце в Ірані (Техран (Tehran)), Єгипті (Тахрір (Tahrir)), США (Вол Стріт (Wall Street)), Москві (Болотна та «Окупай Бей»), Туреччині (парк Гезі (Gezi Park)), Тайланді, Китаї (Гон Конг (Hong Kong)), Вірменії (Єревані), Молдові (Кишиневі) і нарешті Український Євромайдан. На перший погляд розрізнені за причинами, вимогами, стратегією розвитку та результатами, ці масові акції протестів об'єднує спільна риса – окупація публічного простору міста. Саме міський простір стає головною ареною розгортання драматургії протесту, більш того простір стає не лише полем розгортання боротьби, а й предметом даного протистояння. Таким чином, для більш глибокого розуміння природи нових суспільних рухів із використання тактик «окупації» слід досліджувати не лише основні вимоги протестуючих, а також практики реалізації протесту, слід також враховувати і загальний міський контекст, разом з соціо-історичними практиками. Адже саме розуміння особливостей вибраної локації протесту, особливості владної боротьби за простір, а також практики використання міського простору з метою самопрезентації та протесту, дають можливість зробити припущення про ціннісні та соціальні орієнтації протестуючих, їх мету та рівень підтримки, більше того – зрозуміти як безпосередньо, так і потенційну аудиторію протесту, а також виокремити ключових гравців, представлених у просторі протесту. Окремо саме аналіз акцій в міському контексті розкриває розуміння владного протистояння та взаємовідносин між рухом та владними інститутами.

Аналіз досліджень і публікацій. До аналізу «нових суспільних рухів» звертались Ю. Габермас, П. Гунделах, Р. Інгельхарт, А. Мелуччі, А. Турен, Д. делла Порта, М. Діан, П. Штомпка, О.Здравомислова та ін. У свою чергу аналізом проявів протестних практик «окупації публічного простору міста» в різних країнах світу займалися: Д. Харвей, Р. Сеннет, С. Сассен, Д. Мітчел, П. Маркузе, Г. Валентайн, М. Форд, Ш. Янсен, А. Баят, О. Філіппов, О. Турбіна, А. Жельніна, О. Левінсон, О. Високовський, І. Тищенко та ін.

Метою дослідження є запропонувати системний підхід до розгляду протестного руху з використанням практики «окупації публічного простору» відповідно до його міського (часово-просторового) виміру. Реалізація мети передбачає наступні етапи: по-перше, розгляд основних теоретичних положень аналізу сучасних суспільних рухів та протестних акцій, як основної стратегії презентації руху; по-друге, аналіз особливостей реалізації та підходів до вивчення протестної практики «окупації публічного простору» та обґрунтування можливості саме міського контексту в творенні та розгортанні протесту, і нарешті розробка емпіричних референтів, що підлягають аналізу під час роз-

гляду сучасної протестної акції в її просторово-часовому вимірі.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні я звертаюсь до аналізу суспільних рухів з точки зору парадигми «нових суспільних рухів» (Габермас, Мелуччі, Кастельс, Гідденс, делла Порта, Гунделах, Інгельхарт, Турен та ін.). Так, суспільні рухи в широкому значенні розглядаються як тип колективної дії, що сприяє соціальним змінам. Зокрема, Ален Турен розглядає суспільний рух, як культурно спрямовану та конфліктну дію соціального класу, відповідно до «тих культурних моделей, інвестицій, знання, моралі, на які він самоорієнтований» [6: с. 89]. Інші дослідники роблять акцент саме на позаінституційних та неформальних проявах суспільних рухів (Штомпка, Гідденс, Сноу). Зокрема, Сноу визначає суспільні рухи як форму колективної дії, що відбувається поза санкціонованими, інституційними каналами, та спрямована на протидію чи, навпаки збереженню владних відносин та позицій [17, с.6]. Американські дослідники (Макадам, Маккарті, Залд) роблять акцент на розбудові неформальних соціальних мереж, горизонтальності структури та відсутності членства. Найбільш цілісне визначення суспільних рухів (відповідно до теорії «нових суспільних рухів») дають Донателла делла Порта і Маріо Діані, розглядаючи суспільні рухи, як «(1) неформальні мережі, що базуються на (2) цінностях, що поділяються усіма, і солідарності, що мобілізує своїх учасників для вирішення (3) конфліктних проблем за допомогою (4) регулярного використання різних форм протесту» [4, 118]. Більш того, суспільні рухи є ключовим рушійним елементом процесу соціальних змін, сприяючи становленню та розвитку демократичного суспільства.

Формування нового типу суспільних рухів обумовлює перехід «економічно розвинутих західних демократій від індустріального до постіндустріального, постмодерного стану суспільства» [5, с.62]. Так, з переходом до постмодерну відбувається трансформація ролі соціальних інститутів, виникають нові соціальні та політичні структури. Ці процеси, в свою чергу, супроводжуються виникненням нових «форм колективної дії». Зокрема, наголошується на зростанні ролі неінституційних, стихійних форм участі, «прямої дії», що залучають широкі верстви населення, що раніше не брали участі у суспільних рухах [9, с.114-115]. Донателла делла Порта, спираючись на дослідження Ч. Тіллі, Е. Гідденса, М. Ліпскі, говорить, що, відмовляючись від конвенційних форм участі (вибори, партійна діяльність та інше) в політичному житті, громадяни часто використовують не конвенціональні форми колективної дії (форми «прямої дії» – петиції, демонстрації, страйки, бойкот). Традиційні інститути представництва відходять на другий

план і часто перестають виконувати функцію посередника між суспільством і державою. Значною мірою саме ця функція переходить до організацій громадянського суспільства та масових суспільних рухах, як нової формами представництва інтересів [9, с. 5]. Так, на думку Р. Інглегарта, саме такі форми громадської активності є ознакою постматеріалістичних ціннісних орієнтацій.

Іншу причину розповсюдження нових стійких рухів Гунделах вбачає у втраті жорсткої прив'язки індивідів до визначених соціальних класів, що супроводжується індивідуалізацією. Прагнучи захистити власні інтереси від ризиків, громадяни утворюють «нові види добровільних організацій низового рівня» [1, с.92]. Таким чином, участь в суспільних рухах базується на індивідуальному досвіді учасників, спираючись на новий тип колективної ідентичності – «індивідуалізовану». Більш того, колективна ідентичність нових форм суспільних рухів, в свою чергу, ґрунтується на «ціннісно-нормативних фреймах (інтерпретативних схемах), за допомогою яких колективним діям надається сенс» [9, с.117]. Таким чином, колективні дії реалізуються шляхом солідарних дій і мобілізації ресурсів спрямованих на вирішення конкретних проблем [9, с.116].

Отже, громадянська участь у суспільних рухах характеризується: 1) фрагментарністю (мережева структура, групова та індивідуальна участь), 2) активним залученням громадян до процесу прийняття рішень, 3) використання альтернативних каналів впливу громадян на політичний процес [9, с. 115]. Таким чином, до основних рис сучасних суспільних рухів можна віднести такі, як: (1) неінституційний характер колективної дії; (2) спрямованість цілей або вимог на зміни та вирішення соціальних проблем; більше того, (3) спрямованість не стільки на трансформацію соціальних структур, скільки на зміну соціальних і культурних цінностей; (4) конфліктна природа; (5) ґрунтуються на «індивідуалізованій колективній дії», ідентичність руху формується на основі спільності цінностей, так соціальні класи перестають виступати суб'єктом колективної активності; (6) «горизонтальність» структури суспільного руху; (7) домінування індивідуальної ідентичності над колективною, в свою чергу, колективна діяльність реалізується через солідарність дій і мобілізації у відповідь на конкретну соціальну проблему, що потребує розв'язання; (8) підвищення ролі нових ЗМІ (Інтернету та соціальних мереж) у мобілізації учасників протестів.

Суспільний рух Донателла делла Порта розглядає, як сукупність протестів, що об'єднуються спільною спрямованістю та метою, а також мережею акторів (організацій та учасників акцій), що його підтримують [10, с. 2]. Таким чином, основною складовою суспіль-

ного руху є протест. Відповідно до теорії нових суспільних рухів, протест ми будемо розглядати, в першу чергу, як колективну дію, що дає можливість суспільним рухам «стати видимими» для засобів масової комунікації, громадськості, а також залучити та активізувати інші групи, щоб вийти на політичну арену та отримати доступ до владних ресурсів і мати вплив [15, с.1].

Відповідно Донателла делла Порта пропонує розглядати протести з точки зору трьох основних механізмів: 1) когнітивного механізму, що передбачає розгляд протесту, як арени дебатів; 2) механізму взаємодії, що створює протестні мережі; 3) та емоційних механізмів, що розвивають почуття солідарності в дії [10, с. 5]. Ключовими наслідками протестів для суспільних рухів є розвиток мережі акторів, структурні трансформації, соціальні зміни, розвиток особистих зв'язків, побудованих на довірі, тощо. Саме такі заходи дають можливість виробити нові тактики (як поле для експериментів), отримати досвід сили та можливостей таких колективних дій, створення відчуття солідарності, консолідація мережі акторів, а також підсилення та підтримка рівня обурення громадськості відносно даного питання. Делла Порта пропонує розглядати протест не лише як ресурс для впливу на групи прийняття рішень (інструментальний вимір). Більш того, акції протестів, що об'єднуються суспільним рухом, в результаті породжують (або відновлюють) новий важливий ресурс – відчуття солідарності [10, с.4]. Таким чином, внаслідок протестів створюється колективна ідентичність, що є важливою умовою колективної дії.

Тим не менш, ключовою функцією протестних акцій є самопрезентація, забезпеченість видимості для публіки (так і для влади) суспільного руху. Так, реалізацію акцій протестів неможливо уявити поза часово-просторовим виміром. Так чи інакше, всі протестні акції відбуваються в міському просторі. Більш того, Дон Мітчел підкреслює, що саме публічні місця є тим простором де можливі політичні рухи, тут вони можуть організовуватись та поширюватись. Саме в публічному просторі політичні організації можуть представити себе для широкого загалу. Створюючи простір, соціальні групи стають публічними. Лише в публічному просторі такі групи можуть легітимізувати своє існування як частини публіки – частини суспільства [16, с.116,117]. В свою чергу, Девід Харвей, погоджуючись з Анрі Лефевром, говорить про те, що сучасні революції можливі лише міськими чи просто їх взагалі не повинно бути [13]

Апогеєм розвитку протесту в публічному просторі міста є застосування стратегії «окупації публічного простору» з метою реалізації протестних акцій. «Тактика «окупації» полягає в зайнятті центральних публічних місць

міста – парків, скверів, вулиць, близьких до місць централізації розміщення владних організацій (політичної та економічної влади). Так, шляхом розміщення тіл у просторі вони змінюють спільний простір в публічний – політичне місце для відкритих дискусій та дебатів з приводу дій влади та необхідних методів протистояння ним» [12]. Найбільш відомим суспільним рухом «окупації» («захоплення» публічного простору міста з метою вираження протесту) є рух «Occupy Wall Street», власне від якого і пішла назва даної практики протесту.

Дана практика протесту знайшла широке розповсюдження за останнє десятиліття протести в Ірані (Техран), Єгипті (Тахрір), США (Уол Стріт), Москві (Болотна та «Окупай Бей»), Туреччині (парк Гезі), Китаї (Гон Конг), Вірменії (Єревані), Молдові (Кишиневі) і нарешті Українській (Євромайдан). Так, аналізуючи міські протести із використанням тактики окупації простору, дослідники виділяють такі їх спільні риси: 1) вірусне розповсюдження, горизонтальність структури із відсутністю єдиного лідера, але більше вільно організовані навколо зібрань у міських публічних просторах для колективного вираження свого незадоволення та громадянських прав. 2) Виключна роль соціальних медіа в розповсюдженні зображень, відео та іншої інформації про протест з метою звернення значної уваги до протесту та посилення підтримки. 3) Залучення різних соціальних груп, проте орієнтація на представників середнього класу, освічених людей [14]. Спільними для цих протестів є і основна причина, а саме: значне звуження можливості громади впливати на процес прийняття рішення, таким чином, саме практика «окупації» публічного простору міста, форма «прямої дії», залишається єдиним способом демонстрації свого незадоволення та впливати на владні рішення. Саме презентація в просторі, шляхом тілесної присутності в фізичному просторі, дає можливість означити кількісну представленість рівня незадоволеності, і таким чином звернути увагу на себе і свою проблему (увагу як аудиторії, публіки, так і влади).

До дослідження даної стратегії протесту зверталась значна кількість дослідників (Харвей, Сеннет, Сассен, Мітчел, Янсен, Філіппов тощо), проте одним із найбільш знакових було Девіда Харвей, відображене в роботі «Повстали міста: від права на місто до міських революцій». Так, розглядаючи протести в США та Європі, Девід Харвей аргументує, що сучасні протести виникають через відсутність можливості громади впливати на владу [13]. Автор наголошує, що із розвитком капіталістичного суспільства основні ресурси (капітал) сконцентровані в руках 1% населення, тоді решта 99% залишається поза можливістю доступу до капіталу. Більш того, цей 1% використовує свій капітал для реалізації впливу на при-

йняття політичних рішень у своїх інтересах. В свою чергу, 99% населення позбавлено права впливати на владу і в свою чергу на рішення стосовно майбутнього своєї громади та країни в цілому. Отже, Харвей підкреслює, що через можливість впливу капіталу на національну політику, представницька демократія втрачає свою ефективність, і в «звичайних» громадян не залишається іншого вибору, ніж вийти на вулиці. Таким чином, акт окупації міського простору є виявом прямої демократії та відображає прагнення громадян до повернення собі права впливати на політичні рішення в країні [13]. Захоплення Уол Стріт, для Харвей, має символічне значення, оскільки саме Уол Стріт – є вулицею концентрації капіталу – місця, де знаходяться офіси провідних банків та компаній не лише США, а й світу, де відбуваються рішення про фінансові угоди на мільярди доларів. Так, окупація саме цієї вулиці відображає суть боротьби 99% за свої права, шляхом нагадування про себе своєю безпосередньою присутністю [12]. Таким чином, Девід Харвей говорить про те, що публічні простори міста стають просторами політичної боротьби, і одночасно вони є і об'єктами цієї боротьби. А практика «окупації» проявом прагнення повернення громади свого «права на місто». Таким чином, публічний простір міста має виключне значення для реалізації протесту – він виступає місцем збору, взаємодії та дебатів. Самі він стає тією ареною політичного протистояння, дискусії – Агорою (форумом), у сучасному розумінні.

Таким чином, з одного боку соціальні актори прагнуть представити свій протест на публіці в публічному просторі міста. Більш того, вони прагнуть зробити це максимально помітним чином, створюючи незручності владі та охоплюючи максимальну аудиторію, в тому числі і шляхом звернення на себе увагу ЗМІ. Окремим моментом розгляду представленості протесту в публічному просторі міста є відповідні дії зі сторони влади на «окупацію» простору протестуючими, як індикатор ставлення до політичних опонентів та їх рівня впливу. Так, Мет Форд аналізує суспільні рухи «окупації» публічного простору в Каїрі на площі Тахрір, дослідник наголошує на тому, що «як всі авторитарні режими, уряд Мубарака розумів силу справжнього публічного місця – площі, місця, де громадяни можуть зустрічатись, прогулюватись, збиратись, протестувати, представляти свої ідеї, поставати перед публікою, він зрозумів, що «справжній майдан – це фізична маніфестація демократії [11]. Саме тому протягом довгого часу влада розбудовувала площу таким чином, щоб унеможливити там масові зібрання. В свою чергу, Девід Харвей наголошує, що посилення контролю над простором зі сторони влади, обмеження на законодавчому рівні можливості масових зібрань та протестів, а також і просторове обмеження

(шляхом перебудови чи рішень ландшафту (наприклад, створення клумб)), є тим маркером, що відображає «побоювання» цього одного відсотка можновладців того, що «більшість почне сприймати риторичку руху «Захопи Уол Стріт» [12]. Більш того, автор наголошує, що сила натиску та репресій, визначається тим ефектом, який викликає сам рух.

Саме така недоступність публічних просторів міста для дискусій також є важливою передумовою виникнення руху «окупації публічного простору міста», що, незважаючи на розвиток нових технологій, продовжує відображати значну роль саме фізичної присутності в публічному просторі для донесення своєї точки зору. В даному контексті кількість «отримує значення».

Отже, публічний простір міста є тим важливим місцем, де можливі реалізації свободи і експресії активностей спільноти, її зустрічі, соціальної взаємодії, дебатів та протистояння різних соціальних груп. Для реалізації свого потенціалу забезпечення демократичного розвитку суспільства, публічний простір має жити динамічним, інтерактивним життям. Одночасно владні сили (правлячі авторитети), розуміючи потужний потенціал публічного простору міста до соціальних трансформацій, як потужного ресурсу, прагнуть контролювати, обмежувати й захищати свою владу над доступом до простору, для збереження домінування, гегемонії та підтримки легітимності своєї влади, використовуючи «тонкі тактики» планування простору, контролюючи медіа, а також визначаючи потенційно небезпечні групи для суспільства, обмежуючи їх доступ до публічного простору, застосовуючи в тому числі і силові методи. Таким чином, виступаючи потужним ресурсом, а особливо центральним, публічний простір міста є об'єктом постійної боротьби різних соціальних груп за контроль та право доступу та самопрезентації в ньому.

Дослідники практик протесту «окупації простору міста» наголошують на просторовій зумовленості протестів. Підкреслюючи важливість саме міського простору в реалізації нових суспільних рухів. Таким чином, для аналізу протестних практик у публічному просторі в першу чергу слід звернутись до аналізу самого простору, що обумовлює сам процес взаємодії та можливості реалізації протесту.

Так, аналізуючи публічний простір протесту, російський дослідник Філіппов пропонує розглядати протест відповідно до трьох властивостей простору: (1) простір, як вмістилище тіл; (2) простір як ресурс; (3) простір репрезентації. Таким чином, він зазначає, що під час вивчення протесту «в першу чергу всіх цікавлять колективні протести, коли збирається багато людей, багато тіл» [7]. В контексті протесту «окупації» підтримка суспільного руху означає фізичну присутність у просторі про-

тесту. Так, першочергово важливим є фіксація кількості учасників (кількість тіл у просторі) – масовість протесту. По-друге, простір як ресурс передбачає розгляд простору, як місця збору людей, воно виявляється способом мобілізації. «Якщо тут можна зібратися і мобілізуватися – це ресурс, і за нього буде йти боротьба» [7]. Відповідно, аналіз передбачає розгляд простору як об'єкта владної боротьби. І нарешті Філіппов говорить про символічне значення простору саме в контексті близькості віддаленості до суспільно значущих місць [7]. В свою чергу, Карін Клеман наголошує, що важливим аспектом протестного руху – є захопити саме заборонені владою місця. Більш того, «питання про простір – це питання про можливість виступити безпосередньо близько до влади; ставка – зібратися на площі біля будівлі влади. Таким чином, простір стає ефективним полем та інструментом протесту» [2]. «Вибір місця для мітингу – це торги за сферу впливу, близькість до сакральних, владних місць» [3, с.8]. Бути в «точці відліку» означає мати можливість донести свою точку зору. Отже, дослідники підкреслюють безпосередній зв'язок боротьби за владу та боротьби за простір у місті. Вони наголошують, що доступ до публічного простору та можливість його контролювати дає можливість отримати доступ до влади, особливо коли це стосується символічних чи стратегічно важливих місць міського простору.

Розглядаючи протест з точки зору їх просторової обумовленості, Мет Форд аналізує суспільні рухи «окупації» публічних просторів в різних містах світу (Ірані, Україні, Єгипті, Грузії, Киргизстані тощо). Так, на прикладі протестів у Каїрі на площі Тахрір (незалежності (Tahrir) (2011 року), дослідник у процесі аналізу розглядає такі риси простору площі, як: 1) історія створення та перетворення площі в контексті зміни влади та форм правління в країні; 2) попередній досвід функціонування площі, як публічного простору, особливо в якості сцени для протестів та революцій; 3) сучасне буденне життя на площі, її основне функціональне призначення (зміни чи перешкоджання протестів цій діяльності); 4) фізичні умови та обмеження масових зібрань на площі, а також функціонування її як місця зустрічі, проведення часу, зібрань; 5) законодавчо-правова база умов реалізації масових заходів, в тому числі протестів у публічних просторах; 6) транспортна та фізична доступність до місця; 7) розміщення місця окупації поруч з владними, бізнесовими, міжнародного значення, історичними та культурно значимими будівлями [11].

У своїй книзі «Життя як політика: як звичайні люди змінюють Середній Схід» Асеф Баят розглядає протести, що відбувались протягом «Арабської Весни». На основі головних рис організації протестів він пропонує 4 критерії для аналізу просторової обумовленості

протесту саме в міському контексті: 1) центральність (centrality) – «як місця, де мобільний натовп може легко та часто збиратись»; 2) просторова близькість (proximity) – «як місце із символічним та історичним значенням»; 3) доступність (accessibility) – «як місце перетину транспортних мереж»; 4) гнучкість (flexibility) – «як відкритий простір, оточений алеями, магазинами, будинками, що можуть запропонувати тимчасовий відпочинок» [8, с. 161]

Таким чином, у рамках нашого дослідження ми концентруємо увагу на можливості дослідження публічного простору міста як тексту, що формується в процесі означення, освоєння, привласнення простору протестувальниками для презентації власної точки зору. «Окупація», «привласнення» простору відбувається шляхом реалізації практик самопрезентації в даному просторі. Таким чином аналізуючи саме просторову роль обумовленості протесту, нам необхідно зафіксувати емпіричні індикатори змін у публічному просторі, що ознаменують політичні коливання, мітинги та протести, демонстрації власної точки зору.

На основі теоретичного підґрунтя можливості аналізу особливостей розвитку протестного руху з точки зору його часово-просторового виміру було розроблено схему аналізу прояву суспільного руху в міському публічному просторі.

Так, я пропоную аналізувати протестний рух з точки зору його просторового обумовлення відповідно до наступних вимірів: 1) Морфологія¹ простору протесту – визначення локації, меж та структурних особливостей простору, що перебуває під контролем протестуючих; визначення місць та характеру просторового та символічного владного протистояння (боротьби за контроль над простором та можливості використання його ресурсів для забезпечення можливості донесення своєї точки зору до аудиторії та досягнення мети протесту); а також аналіз форм позначення, привласнення та використання простору протесту (часовий, функціональний та поведінковий вимір); сюди також відноситься функціональне зонування простору відповідно до практик використання та позначення публічного простору міста під час протесту різними соціальними групами; 2) Символічний вимір передбачає виявлення, по-перше, рівня та характеру символічного значення місця протесту з точки зору різних соціальних груп, міста та держави (історичний та соціальний контекст, місця пам'яті, значення присутніх символів та атрибутів, що мають символічне та ідеологічне значення (гімни, церемонії, прапори, місця колективної пам'яті, легенди та герої), а також конотація цих символів (позитивна, негативна)); по-друге, рівня близькості до адміністративних, державних, представницьких, значимих (для протестуючих, їх опонентів, влади) будівель (як забез-

печення можливості бути помітними для широких груп, аудиторії і влади, та вплинути на владу, додатково означення «центральності/периферійності місця»; по-третє, виявлення просторових проявів владної боротьби за контроль (форми контролю), доступ та право перебування та публічної презентації різних груп інтересів; одночасне перебування (фізичне та символічне) (співвідношення їх кількості та значимості впливу) різних груп інтересів та їх взаємодія в просторі; 3) Процесуально-комунікативний вимір протесту в публічному просторі передбачає розгляд, по-перше, поведінкові стратегії учасників простору (діяльність та форми активності), особливо практики протесту в міському просторі; по-друге, практики самопрезентації акторів протесту (в рамках нашого дослідження – візуальний зріз, також практики ініціації на вході в простір, особливості зовнішнього вигляду та інші способи позначення приналежності до учасників протестів та соціальних груп, означення своїх/чужих у просторі); по-третє, стратегії позначення (маркування), контролю, поведінки та використання простору; по-четверте, відображення взаємодії із опонентами, іншими соціальними групами та офіційною владою; по-п'яте, комунікативний вимір проявляється візуальному, вербальному, аудіо та аудіовізуальному рівнях та передбачає розгляд форм інформаційного обміну в просторі, джерел, локалізація (місця уваги (атракції (додатково способи мобілізації людей в просторі)), місця інтересу, місця міжособистісної взаємодії, місця інформування і розповсюдження інформації тощо) та способи передачі повідомлення, а також (за можливості) встановлення адресата повідомлення, а також характер та форм соціальної взаємодії в просторі (на індивідуальному та колективному рівнях).

Одночасно, як уже зазначалось раніше, розгляд просторової обумовленості протесту неможливий поза розглядом часового виміру. Таким чином, паралельно із просторовим аналізом необхідно звернення до аналізу соціального часу, а саме: враховувати подієвий зріз – проводити паралелі з тими подіями, що відбувались у цей період в країні (особлива увага до політичних подій). Відповідно фіксація змін, що відбувались у просторовому вимірі в подійно-часовому контексті, дають нам можливість зробити детальну періодизацію перебігу та розвитку суспільного руху, а також дати характеристику кожному з етапів протесту.

Для фіксації даних характеристик просторової зумовленості протестної практики в публічному просторі міста важливо застосувати поєднання низки дослідницьких методів, зокрема включене спостереження, аналіз візуальних даних, картографування, а також проведення експрес-інтерв'ю з акторами, що перебувають в просторі.

Висновки. Отже, із розвитком сучасного суспільства суспільні рухи набувають дедалі більшого значення для розвитку демократичного суспільства. Особливого значення отримують неформальні, стихійні, масові акції прямої дії – акції протестів, що забезпечують пряму участь громадян у політичному житті та прийнятті рішень стосовно майбутнього громади. Дедалі широкішого розповсюдження набувають форми «окупації публічного простору міста» з метою суспільно-політичного протесту. Акції «окупації простору міста» виникають як відповідь на значне звуження можливостей громади брати участь в прийнятті політичних рішень. Так, фізична окупація простору стає єдиним можливим засобом заявити про себе на публіці для соціальних агентів – самопрезентація себе іншим та владі. Більш того, чим більший масовий протест, та чим ближче він знаходиться до символічно значимих просторів міста, тим більшого політичного впливу він набуває. Таким чином, публічний простір міста стає ареною розгортання боротьби з одного боку і предметом боротьби з іншого. Більш того, Дон Мітчел аргументує, що розвиток демократичного суспільства неможливий без функціонування публічних просторів [16, с. 115].

Таким чином, саме тому в дослідженні суспільних рухів буде неповним без урахуван-

ня часово-просторового аспекту розміщення протесту, а також особливостей практик використання цього простору. Аналіз процесів владних відносин, реалізованих у публічному просторі міста (представлених груп, виключених груп, їх взаємодії та реалізації контролю), дає можливість виявити умови формування та реалізації публічного дискурсу, а отже виявити приховані владні відносини та прагнення домінування та гегемонії в суспільстві.

Для проведення системного аналізу суспільного руху, реалізованого шляхом «окупації публічного простору», слід врахувати просторово-часові характеристики протесту на морфологічному (фізичні риси просторового розташування), символічному (значення локації розташування як простору владної боротьби) та комунікативно-процесуальному (практики розгортання та взаємодії протесту в міському контексті) вимірі. Більш того, запропоновану структуру аналізу можна використовувати для аналізу будь-якого протесту з метою врахування умов його розгортання саме в міському контексті. Подальший розвиток дослідження передбачає застосування даної аналітичної схеми до аналізу суспільної акції протесту Євромайдану, як протестну акцію «окупації публічного простору міста», з точки зору його розгортання саме в міському середовищі.

ПРИМІТКИ:

¹ Тут – структура простору відповідно до ландшафтних, фізичних рис та функцій, що забезпечуються в просторі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Камінська Л.Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів [Текст] / Л.Ф. Камінська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Соціологія. – 2010. – № 1-2. – С. 91-93.
2. Клеман К. Локальные и публичные пространства протеста [Электронный ресурс] / К. Клеман // Пространство протеста: границы, типология, практики. Серия круглых столов «Культура протеста: Язык, формы, символы». II семинар. 2012. – Режим доступа: <http://www.urokiistorii.ru/memory/conf/3123>
3. Левинсон А. Пространства протеста. Московские митинги и сообщества горожан [Текст] / А. Левинсон. – М.: Стрелка пресс, 2012. – 33 с.
4. Павлова Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории [Текст] / Т.В. Павлова // Полис. – 2008. – № 5. – С. 114-124.
5. Смелзер Н.Дж. Проблемы социологии. Георг-Зимелівські лекції [Текст] / Н.Дж. Смелзер. – Львів, 2003. – 128 с.
6. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии [Текст] / А. Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
7. Филиппов А. Политическое пространство. Типология и ресурсы [Электронный ресурс] / А. Филиппов // Пространство протеста: границы, типология, практики. Серия круглых столов «Культура протеста: Язык, формы, символы». II семинар. 2012 – Режим доступа: <http://www.urokiistorii.ru/memory/conf/3123>
8. Bayat A. A Street Named «Revolution», Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East [Text] / A. Bayat. – Stanford, CA: Stanford University Press, 2009. – P. 161-170.
9. Della Porta D. Social Movements: an Introduction [Text] / D. Della Porta, M. Diani. – Oxford: Basil Blackwell, 1999. – 345 p.
10. Della Porta D. Eventful protest, global conflicts [Electronic resource] / D. Della Porta // Conference of the Nordic Sociological Association. – Aarhus, 2008. – Regime of access: <http://www.i.umich.edu/umich/ces/home/resources/michigan%20paper%20series/donatellafinal2.pdf>
11. Ford M. A Dictator's Guide to Urban Design [Electronic resource] / M. Ford. – Regime of access: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/02/a-dictators-guide-to-urban-design/283953/>
12. Goodman A. Ahead of my day, David Harvey Details urban uprisings from occupy Wall street to Paris Commune [Electronic resource] / A. Goodman. – Regime of access: http://www.democracynow.org/2012/4/30/Ahead_of_my_day_David_Harvey

13. Harvey D. The Party of Wall Street Meets its Nemesis [Electronic resource] / D. Harvey // The socialist worker – 2011. – Regime of access: <http://socialistworker.org/blog/critical-reading/2011/10/29/david-harvey-occupy-wall-street>
14. Herzog C. Occupying Public Spaces and Democratized Dialogue: Protests in the 21st Century [Electronic resource] / C. Herzog // Diplomatic Courier's – 2014. – November-December. – Regime of access: <http://www.diplomaticcourier.com/occupying-public-spaces-and-democratized-dialogue-protests-in-the-21st-century/>
15. Lipsky M. Introduction [Text] / M. Lipsky // Law and Order: Police Encounters. – N. Y.: Aldine Publishing Company, 1970. – P. 1–7.
16. Mitchell D. The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy [Text] / D. Mitchell // Annals of the association of american geographers. – 1995. – no 85 (1). – P. 108-133.
17. Snow D.A. The Blackwell Companion to Social Movements [Text] / D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi. – Blackwell Publishing, 2004. – 776 p.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2015

REFERENCES:

1. Kaminska L.F. Teoretychni pidhody do doslidjennia suspilnyh ruhiv (Theoretical approaches to social movements study). *Visnik Kievskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka*. Sociologia. 2010, no 1-2, pp. 91-93.
2. Kleman K. Lokalne i publichne prostranstva. Prostranstvo protesta: Granisy, tipologia, praktiki (Local and public spaces. The space of protest: borders, typology, practices). *Seriia kruglih stolov «Kultura protesta: iasyk, formy, simvoly»*. II seminar, 2012 – Regime of access: <http://www.urokiistorii.ru/memory/conf/3123>.
3. Levinson A. Prostranstva protesta. Moskovskie mitingi i soobshchestva grajdan (The Spaces of the protest. Moscow meetings and citizen's communities). *Strelka Press*. 2012, 33p.
4. Pavlova T.V. Sosialnye dvizhenia kak factor transformasii institusionalnoj sredy: problemy teorii (Social movements as factor of institutional transformations: theoretical problems). *Polis. Politicheskie issledovaniia*, 2008, no 5, P. 114-124.
5. Smelser Neil DJ. Problemy sosiologii. Georg-zimelivskie leksii (Problematics of Sociology. The Georg Simmel Lectures). Lviv, 2003, pp. 128.
6. Touraine A. Vosvrashchenie cheloveka deistvuiushchego. Ocherk sosiologii (Return of the actor. Sociology). M.: *Nauchnij mir*, 1998, 204 p.
7. Filippov A. Politicheskoe prostranstvo. Tipologia i resursy (Political space. Typology and resources). *Seriia kruglih stolov «Kultura protesta: iasyk, formy, simvoly»*. II seminar, 2012 – Regime of access: <http://www.urokiistorii.ru/memory/conf/3123>
8. Bayat A. A Street Named «Revolution», Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East. Stanford, CA: Stanford University Press, 2009, pp. 161-170.
9. Della Porta D., Diani M. Social Movements: an Introduction. Oxford: Basil Blackwell, 1999, 345p.
10. Della Porta D. Eventful protest, global conflicts. Conference of the Nordic Sociological Association. Aarhus, 2008 – Regime of access: <http://www.ii.umich.edu/umich/ces/home/resources/michigan%20paper%20series/donatellafinal2.pdf>
11. Ford M. A Dictator's Guide to Urban Design – Regime of access: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/02/a-dictators-guide-to-urban-design/283953/>
12. Goodman A. Ahead of my day, David Harvey Details urban uprisings from occupy Wall street to Paris Commune – Regime of access: http://www.democracynow.org/2012/4/30/Ahead_of_my_day_David_Harvey
13. Harvey D. The Party of Wall Street Meets its Nemesis. The socialist worker, 2011 – Regime of access: <http://socialistworker.org/blog/critical-reading/2011/10/29/david-harvey-occupy-wall-street>
14. Herzog C. Occupying Public Spaces and Democratized Dialogue: Protests in the 21st Century. Diplomatic Courier's, 2014, no November–December – Regime of access: <http://www.diplomaticcourier.com/occupying-public-spaces-and-democratized-dialogue-protests-in-the-21st-century/>
15. Lipsky M. Introduction. Law and Order: Police Encounters. N. Y.: Aldine Publishing Company, 1970, P. 1–7.
16. Mitchell D. The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. Annals of the association of american geographers. 1995, no 85(1), P.108-133.
17. Snow D.A. Soule S.A, Kriesi H. The Blackwell Companion to Social Movements. Blackwell Publishing. 2004, 776p.

Грищенко Марія Володимирівна – аспірант
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 03680, Київ, пр. Академіка Глушкова, 4д
E-mail: mary.v.g.my@gmail.com

Gryshchenko Mariia Volodymyrivna – postgraduate
T. Shevchenko national university of Kiev
Address: 4D, Akademika Hlushkova Av., Kiev, 03680, Ukraine
E-mail: mary.v.g.my@gmail.com